

I.I.Kondratyuk

The article deals with an actual problem of modern pedagogy – education of moral and aesthetic feelings in junior schoolchildren. Emphasis is laid on pedagogical means, works of religious art in particular. Definite features of character are defined that are formed in children under the influence of modern society and the ways of pedagogical issue solution in religious art are worked out. The author analyses some psychological aspects of junior schoolchildren development that can be improved by means of religious art. The role of religious component in education of junior schoolchildren’s moral and aesthetic feelings is accentuated with the help of hierarchic principle of division of a human and the feeling of God inside. Among several kinds of art, spiritual music is separately considered.

Key words: *moral and aesthetic feelings, education, pedagogical means, art, religious art, spirituality.*

Кондратюк І. І. – викладач кафедри співів і диригування Інституту культури і мистецтв ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Луганськ, Україна). E-mail: irinaivanovnak@mail.ru

Kondratyuk I.I.–Lecturer of the Chair of Singing and Direction of the Institute of Culture and Arts of State Establishment “Luhans’k Taras Shevchenko National Univerity” (Luhans’k, Ukraine). E-mail: irinaivanovnak@mail.ru

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Л. М. Сбітнева

Reviewer – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor L.M. Sbitneva

УДК 159.922(075)

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У УЧНІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХНІХ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

О. Б. Кучменко

В статті аналізуються стратегії навчання учнів з різними індивідуально-типологічними особливостями та вплив їх на мотивацію навчання.

Ключові слова: *індивідуально-типологічні особливості, асиметрія, ліворукість, праворукість.*

До першої групи індивідуально=типових властивостей належать конституціональні властивості, які включають в собі тип будови тіла і ендокринно-біохімічні характеристики [1]. Під конституцією людини, як правило, розуміють комплекс анатомічних, фізіологічних і психологічних особливостей індивіда, які закріплені генетично і визначають форми і засоби її адаптації до різних впливів зовнішнього середовища. Однією із важливих ознак конституції є будова тіла (соматотип), за якою можна з великою часткою вірогідності прогнозувати багато індивідуальних особливостей людини. Згідно із сучасними уявленнями особливості будови тіла визначають швидкість росту і розвитку дитини.

Також важливо відзначити, що приналежність людини до того чи іншого соматотипу визначає не тільки особливості її розвитку, але і багато специфічних рис функціонування її організму, зокрема, обмін речовин, гормональний статус, схильність до певних захворювань і т. ін. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок соматотипу з ендокринно-біохімічними характеристиками організму, які зумовлені діяльністю ендокринних залоз.

Ендокринні захворювання можуть стати причиною шкільної неуспішності учнів, прояву дезадаптивної поведінки, порушення спілкування дитини чи підлітка у колективі класу. Тому шкільному психологу і вчителю необхідно вміти виявляти за сукупністю фізіологічних показників і проявів поведінки порушення роботи ендокринної системи для своєчасного направлення дитини до лікаря-фахівця.

До другої групи індивідуально-типових властивостей належать нейродинамічні властивості індивіда. Ступінь вираження властивостей нервової системи і особливості протікання нервових процесів у різних людей можуть бути різними, тому, як вважає Є. П. Ільїн, доцільно використати поняття “індивідуально-типологічні особливості прояву властивостей нервової системи”. Ці особливості, будучи генетично зумовленими, здійснюють вплив на поведінку і спілкування між людьми, проявляються у будь-якій сфері діяльності – розумовій, навчальній, професійній, спортивній [2].

Процес навчання, його успішність і ефективність піддані впливу індивідуально-типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи. Є. П. Ільїн приходить до висновку, що успішність навчальної діяльності може визначатися індивідуально=типологічними особливостями двома шляхами: через вплив на розумові особливості (виступаючи в них в

якості задатків) і через вплив на виникнення тих чи інших психологічних станів при існуючих методиках навчання, засобом певного впливу вчителя на учня.

Як показує ряд психолого-педагогічних досліджень [3], в сучасній школі, де інтенсифікований навчальний процес та відбуваються значні навантаження на нервову систему, частіше страждає психічне здоров'я слабких та інертних за індивідуально-типологічними властивостями учнів. Окрім того, діти з такими психофізіологічними особливостями частіше підпадають в категорію таких, що не встигають і слабо встигають внаслідок того, що існуюча система проведення уроків і опитування у сучасній школі орієнтована в основному на учнів із сильною і рухливою нервовою системою.

Дослідники М. К. Акімова і В. Т. Козлова виділили ситуації на уроці, за яких виникають труднощі у учнів зі слабкою і інертною нервовою системою, серед яких найбільш важливими є: контрольна чи екзаменаційна робота, яка вимагає нервово-психічної напруги, робота в ситуації, яка вимагає розподілу уваги чи її переключення з одного виду роботи на іншу, ситуація, коли вчитель у високому темпі задає питання і вимагає на них термінової відповіді [4]. Знання індивідуально-типологічних особливостей учнів, вміння їх виявляти дозволяє педагогу створити оптимальні умови для засвоєння знань і розумового розвитку кожного учня, допомогти їм уникнути перевантажень, нервово-психічної напруги. Так, наприклад, Т. А. Ратанова відносно до учнів зі слабкою нервовою системою рекомендує вчителю дотримуватися таких правил [5]: 1) не ставити учня в ситуацію неочікуваного запитання і швидкої відповіді на нього, давати достатньо часу на обмірковування і підготовку; 2) не задавати запитання по-новому, тільки що вивченому матеріалу, краще відкласти опитування на наступний урок; 3) формувати впевненість у своїх силах шляхом правильної тактики опитування і заохочень; 4) обережно оцінювати невдачі таких учнів, бо вони дуже хворобливо ставляться до них; 5) давати час для перевірки і виправлення написаного; 6) відволікати у мінімальному ступені, намагатися не переключати увагу, створювати заспокійливе становище.

Шкільному психологу необхідно навчати і консультувати вчителів з питань впливу індивідуально-типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи на успішність і ефективність навчальної діяльності. Важливо навчити педагогів проводити діагностику

індивідуально-типологічних здібностей учнів, розповідати їм про сильні і слабкі сторони прояву основних властивостей нервової системи (сили, рівноваги, рухливості), проаналізувати ситуації виникнення труднощів у навчанні у учнів зі слабкою та інертною нервовою системою, обґрунтувати педагогічні прийоми, використання яких може полегшити навчальну діяльність таких учнів.

Психологу діагностика індивідуально-типологічних особливостей учнів дозволяє виявити можливу причину низької успішності ряду учнів, навчити цих учнів використовувати зумовлені цими особливостями переваги для компенсації недоліків, тобто допомогти знайти кожному з них найбільш підходящий індивідуальний стиль навчальної діяльності. Окрім того, знання індивідуально-типологічних особливостей школярів допомагає психологу найбільш ефективно здійснювати корекційно-розвиваючу роботу. Так, в ряді досліджень [6] показано, що різні сторони протікання психічних процесів залежать від індивідуально-типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи. Наприклад, різні поєднання властивостей нервової системи можуть сприяти або, навпаки, перешкоджати оптимальному розвитку характеристик уваги. Зокрема, люди із сильною і рухливою нервовою системою мають стійку увагу, яка легко розподіляється і переключається. Для осіб зі слабкою нервовою системою більш характерна увага, яка характеризується як нестійка, погано розподіляється і переключається. При поєднанні інертності і сили показники стійкості підвищуються, властивості переключення і розподілення досягають середньої ефективності [7]. Таким чином, при проведенні занять на розвиток властивостей уваги необхідно враховувати, що індивідуально-типологічні властивості кожної конкретної дитини дозволяють тренувати її увагу лише у певних межах.

Особливості протікання психічних процесів у різних людей залежать не тільки від індивідуально-типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи, але і зумовлені функціональною асиметрією великих півкуль головного мозку. Властивості індивіда, які пов'язані з функціональною асиметрією великих півкуль головного мозку, виділяють у третю групу індивідуально-типологічних властивостей.

Функціональна асиметрія великих півкуль – це властивість мозку, яка відбиває різницю у розподіленні нервово-психічних функцій між його правою і лівою півкулями. У здійсненні будь-якого виду складної психічної діяльності беруть участь обидві півкулі, забезпечуючи різні

сторони цієї діяльності, по-різному переробляючи одну і ту ж інформацію. Так, ліва півкуля використовує аналітичну стратегію переробки інформації, забезпечує абстрактно-логічне, індуктивне мислення, яке пов'язане з вербально-символічними функціями, права півкуля використовує глобальну, синтетичну стратегію, забезпечує просторово-інтуїтивне, дедуктивне, образне мислення.

Проте у процесі переробки інформації у кожної людини має місце відносно домінування однієї з півкуль, і таким чином спостерігається схильність до “правопівкульного”, чи “лівопівкульного” типу мислення з характерними для них властивостями, емоційно-особистісними характеристиками, типовими особливостями адаптаційних процесів. Розглянемо особливості, які властиві представникам лівопівкульного і правопівкульного типів, і звернемо увагу на дотримання умов, необхідних для їхнього успішного навчання у школі.

Лівопівкульний тип – домінування лівої півкулі визначає схильність до абстрагування і узагальнення, мовно-логічний характер пізнавальних процесів. Лівопівкульні діти здатні до високої концентрації, зосередженості своєї уваги, мають незаперечну перевагу при відтворенні фактичного матеріалу, але можуть почати відчувати труднощі при переході до самостійної роботи, відчувають дискомфорт, якщо потрібно що-небудь вигадувати. Слід враховувати, що вони потребують чітких, конкретних, бажано письмових інструкцій.

Правопівкульний тип – домінування правої півкулі визначає схильність до творчості, конкретно-образний характер пізнавальних процесів. Для успішної навчальної діяльності представникам даного типу необхідні творчі завдання, проведення експериментів, велике значення має емоційна атмосфера в класі, демократичні міжособистісні відносини.

У зв'язку з цим у педагогічній літературі існують поняття про “лівопівкульну” і “правопівкульну” стратегію навчання [8]. Згідно з ними при “лівопівкульній” стратегії навчання наголос робиться на вербальній подачі матеріалу. У наочному матеріалі відбиваються правила, структура явищ, які вивчаються. Тобто він є начебто продовженням вербальних повідомлень. Об'єкти, явища уявляються як такі, що складаються з частин, деталей, кожна частина розглядається окремо. Використовуються формально-логічні методи, узагальнення на основі великої кількості прикладів, фактів. При порівнянні наголос робиться на виявленні різниці. Використовується постійний жорсткий контроль діяльності учнів. Під час

уроків необхідна тиша. Мова вчителя повинна бути логічною, без зайвої емоційності, міміки і пантоміміки.

При “правопівкульній” стратегії навчання активно задіяні образна пам’ять учнів. Широко застосовується наочний, образний матеріал, схеми, до того ж вони є не продовженням вербальних повідомлень, а основним засобом донесення матеріалу до учнів. При поясненні використовується цілісна уява об’єкта чи явища. У процесі навчання гнучко використовуються колективні, індивідуальні і групові форми роботи, дозволяються вільні обговорення, дискусії, прояв емоцій. Не потрібне дотримання повної тиші, а при роботі корисно використовувати музичний фон. Мова вчителя повинна бути образною, насиченою порівняннями і метафорами, не монотонною, з використанням інтонації, гучності, пауз. При здійсненні контролю якості знань учнів особливу увагу звертають на інформаційну значущість відповідей, не потрібні розгорнуті усні відповіді. При відповідях широко використовуються схеми та інші невербальні форми.

Проте на традиційних шкільних заняттях у більшості випадків використовується “лівопівкульна” стратегія навчання. Правопівкульні діти у цьому випадку часто відчувають труднощі. Дані досліджень показали, що в умовах традиційних шкільних занять найбільш висока успішність спостерігається у лівопівкульних дітей, більш низька – у правопівкульних [9].

Більше того, правопівкульні діти, у яких особливо яскраво виражений образний тип мислення, бувають не здатні сприймати логічні схеми. Це викликає розвиток у них стану “навченої безпомічності”, що часто приймається вчителями і психологами за прояв розумової відсталості і приводить психічно здорових дітей у допоміжні школи. Так, дослідження, проведенні В.В. Варшавським, виявили, що значна частина дітей у допоміжних школах з діагнозом “олігофренія в стадії дебільності” належить до індивідів з правопівкульним типом домінування [9].

Ряд дослідників [2, 9], які займаються проблемою міжпівкульної асиметрії, вказують на той факт, що “лівопівкульна” стратегія навчання часто приводить до появи у правопівкульних дітей неврозів і невротичних станів. Згідно з їхньою думкою, це відбувається за рахунок перевантаження лівої півкулі. Як наслідок недостатньої активності (гальмування) ведучої правої півкулі, стають помітними дратівливість, рухливість, неврівноваженість, підвищена втома, зниження фону настрою,

незадоволення собою. Часто подібні порушення представлені картиною неврастенії – найбільш поширеного неврозу. Допомогти дітям, хворим на неврастенію, можна, якщо зменшити навантаження на ліву півкулю та емоційно активізувати роботу ведучої, але загальмованої правої півкулі. При цьому буде поступово відновлений нормальний фізіологічний баланс у роботі головного мозку.

У процесі навчання необхідно враховувати і вікові особливості півкульного домінування. В наш час встановлено, що у дітей до 9 років домінуючою є права півкуля, тобто їхня пізнавальна діяльність має симультанний, цілісний і образний характер. У зв'язку з цим процес навчання у молодшій школі повинен будуватися на основі “правопівкульної” стратегії, спрямованої на удосконалення образного мислення. Як відзначає А. В. Запорожець, розум людини, у якої в дитячі роки не сформувалося певним чином безпосереднє сприйняття оточуючого і наочно-образного мислення, може в майбутньому отримати однобічний розвиток, набути характер, відірваний від конкретної дійсності [10].

Проте вже в молодшому шкільному віці необхідно здійснювати поступовий, цілеспрямований розвиток логічного мислення, але не шляхом його безпосередньої активації, а через активацію образного мислення.

Особливостями функціональної асиметрії великих півкуль головного мозку зумовлені асиметрія рук, тобто перевага правої чи лівої руки. Праворукість чи ліворукість являються собою одну із суттєвих і постійних індивідуально-психологічних характеристик особистості. У зв'язку з тим що, за даними А. В. Семенович, близько 70% [11] усіх дітей з труднощами шкільного навчання – шульги, розглянемо більш детально особливості розподілу функцій між півкулями головного мозку ліворуких людей, а також властиві їм психологічні характеристики.

У праворуких мовні функції локалізовані переважно у лівій півкулі, а права півкуля спеціалізується на здійсненні вищих зорово-просторових функцій. У ліворуких розподіл основних функцій між півкулями – більш складний і не є просто дзеркальним відбитком асиметрії мозку, що виявляється у праворуких. Дослідження показують, що функціональна асиметрія у ліворуких менш виражена, зокрема, центри мови можуть бути розташовані як в лівій, так і одночасно у правій півкулі, а зорово-просторові функції, які виконуються зазвичай правою півкулею, можуть контролюватися також і лівою півкулею.

Специфіка латералізації мозкових функцій ліворуких людей впливає на особливості їхньої пізнавальної діяльності, до числа яких належать: аналітичний засіб переробки інформації, по елементах (по частинах) праця з матеріалом (цим багато у чому пояснюється уповільненість ліворуких дітей), зниження можливості виконання зорово-просторових завдань, орієнтація у більшій мірі на чуттєвість (зорову, дотикову і т. ін.), а не на мову, у зв'язку з чим для кращого розуміння матеріалу їм потрібне опертя на рисунок, предмет, наочний посібник.

Поряд з відставанням від праворуких за цілим рядом показників психічного розвитку (психомоторні функції, просторове сприйняття), шульги виявляють великий словарний запас, загальну інформативність і ерудицію, досягнення у математиці, серед них багато артистично і художньо обдарованих.

Окрім того, як відзначає І. В. Дубровіна, у ліворуких існує ряд специфічних особистих рис, таких як емоційна чутливість, підвищена вразливість, стривоженість, образливість, дратівливість [12].

Довгий час існувала думка, що дітей, які користуються лівою рукою активніше, ніж правою і у тому числі пишуть нею, необхідно систематично перенавчати. Сьогодні насильницьке перенавчання ліворуких дітей категорично засуджується спеціалістами, бо це приводить до перебудови вже індивідуального профілю латералізації, що склався. Також створює додаткове навантаження для систем лівої півкулі, які у процесі розвитку мозку опинилися втягнутими в інші функції. Наслідком цього може бути виникнення невротичного стану, неврозів, які проявляються у вигляді неспокійного сну, нав'язливих рухів, заїкання, нічного нетримання сечі. Більше того, у дитини може сформуватися відчуття неповноцінності, невміння спілкуватися з людьми.

Слід відзначити, що ліворукі діти – це неоднорідна група. Серед них можна виділити три групи: генетично закріплена (спадкова) ліворукість, компенсаторна (патологічна) і вимушена ліворукість. У ліворуких дітей з генетично закріпленою ліворукістю може не бути ніяких особливих проблем, які виходять за межі індивідуальних особливостей, характерних як для праворуких, так і для ліворуких дітей. Труднощі у навчанні зазвичай спостерігаються у дітей з компенсаторною і вимушеною ліворукістю, у яких часто відзначаються порушення мовного розвитку, зорово-просторового сприйняття та зорово-моторної координації. Виявлення причин, які ведуть до виникнення у ліворуких дітей труднощів

у навчанні, дозволяє психологу грамотно і ефективно надати допомогу таким дітям.

Таким чином, діагностика індивідуального профілю асиметрії допомагає шкільному психологу розібратися у причинах низької успішності школярів, механізмах виникнення у деяких учнів емоційного неблагополуччя (неврозів, невротичного стану), що у свою чергу дозволяє надати кваліфіковану допомогу таким дітям. Окрім того, на підставі даних діагностики індивідуального профілю асиметрії психолог може допомогти учням визначитися з вибором школи чи класу певного профілю: природничого чи гуманітарного.

Досвід роботи у профільних класах і школах, як пише М. А. Прокоф'єв, свідчить про необхідність максимального дотримання індивідуального фактора, а також говорить про використання різноманітних форм роботи з учнями з метою повноцінного розвитку їхньої природної схильності [13]. Перш за усе, при навчанні дітей у профільних класах необхідно враховувати особливості їхнього сприйняття і мислення, які зумовлені типом півкульного домінування. Шкільному психологу необхідно консультувати педагогів з питань використання у профільних класах методів і засобів навчання з врахуванням природних особливостей учнів, зумовлених типом домінування однієї з півкуль.

Як висновки, слід зазначити, що: 1) індивідуально-типові властивості учнів та їхній вплив на формування мотивації до навчального процесу є біологічною складовою індивідуальності людини, яка є сукупністю природних, генетично зумовлених властивостей, які розвиваються в онтогенезі. І саме виявлення цих індивідуальних властивостей сприяє реалізації основного принципу діяльності практичного психолога освіти – принципу індивідуального підходу, який передбачає з'ясування можливостей, методів, засобів формування і розвитку індивідуальних особливостей кожної дитини; 2) на підставі даних діагностики індивідуальних властивостей психолог може консультувати учнів та їхніх батьків з питань вибору школи чи класу певного профілю (природничого, математичного чи гуманітарного), а також старшокласників з питань професійного самовизначення з метою підвести їх до свідомого і адекватного вибору майбутньої професійної діяльності з врахуванням своїх психофізіологічних особливостей; 3) комплексне діагностичне обстеження дітей повинне обов'язково включати діагностику індивідуальних властивостей цих учнів, ряд їхніх індивідуально-типологічних

особливостей прояву властивостей нервової системи, порушення фізіологічного балансу у роботі правої і лівої півкуль головного мозку і особливості індивідуального профілю асиметрії з метою виявлення причин, які лежать в основі труднощів цих дітей в опануванні навчальним процесом; 4) правильне розуміння причин, які лежать в основі різних психологічних проблем учнів, дозволяє психологу грамотно підібрати адекватні стратегії і методи індивідуальної корекції.

Таким чином, вміння діагностувати індивідуальні властивості, тобто біологічну складову, у структурі індивідуальності дитини необхідне психологу при здійсненні у школі консультативної, просвітницької, психопрофілактичної, корекційно-розвиваючої і соціально-диспетчерської роботи.

Література

1. Григорьева М.Н. Практический опыт педагогики глазами школьного психолога // Вопросы психологии. – 1994. – №3. – С. 108 – 115.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология. – СПб, 2001. – 464 с.
3. Дубровинская Н.В., Фарбер Д.А., Бузруких М.М. Психофизиология ребенка. – М., 2000. – 144 с.
4. Акимова М.К., Козлова В.Т. Психофизиологические особенности индивидуальности школьников: учет и коррекция. – М., 2002. – 160 с.
5. Ратанова Т.А. Психофизиологические основы индивидуальности. – М., 1999. – 126 с.
6. Еромолаев О.Ю., Марютина Т.М., Мешкова Т.А. Внимание школьника. – М., 1987. – 79 с.
7. Ермалаев Ю.А. Возрастная физиология. – М., 2001. – 410 с.
8. Зимняя И.А. Личность – деятельный подход как основа организации образовательного процесса // Воспитать человека. – М., 2002. – С. 150 - 155.
9. Кучменко О.Б. Основы генетики // Навчальна програма. – К., 2007. – 18 с.
10. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. Т.1: Психическое развитие ребенка. – М., 1986. – 316 с.
11. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте. – М., 2002. – 232 с.
12. Дубровина И.В., Данилова А.М., Прихожан А.М. Психология. – М., 2001. – 464 с.
13. Прокофьев М.А. Проблемы дифференциации обучения // Проблемы дифференциации обучения в советской школе. – М., 1987. – С. 3 – 4.

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ У УЧАЩИХСЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ИХ ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ

Е. Б. Кучменко

В статье анализируются стратегии обучения школьников с различными индивидуально-типологическими особенностями и влияние их на мотивацию обучения.

Ключевые слова: *индивидуально-типологические особенности, асимметрия, леворукость, праворукость.*

MOTIVATION FORMATION TOWARDS STUDYING IN RELATION TO THEIR INDIVIDUAL TYPOLOGICAL SPECIAL FEATURES

Y.B.Kuchmenko

In the article the strategies of education of schoolchildren with different individual and typological special features and their impact on the motivation to study are considered.

Key words: *individual and typological features, asymmetry, left-handedness, right-handedness.*

Кучменко О.Б. – доктор біологічних наук, доцент, професор кафедри медико-біологічних та валеологічних основ охорони життя та здоров'я Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна). E-mail: kuchmeb@yahoo.com

Kuchmenko O.B. – Doctor of Biological Sciences, Associate Professor, Professor of the Chair of Medical and Biological and Valeological Basics of Life Safety and Health of National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova (Kyiv, Ukraine). E-mail: kuchmeb@yahoo.com

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В. В. Червонецький

Reviewer – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Chervonetsky V.V.